

Araştırma/Research

Anadolu Tarım Bilim. Derg./Anadolu J Agr Sci, 36 (2021)
ISSN: 1308-8750 (Print) 1308-8769 (Online)
doi: 10.7161/omuanajas.908552

Fındık tarımında çocuk işçiliği: Giresun ili Piraziz ilçesi örneği

Oğuzhan Karadeniz, Erhan Akın, Nur İlkay Abacı*

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Samsun, Türkiye

*Sorumlu yazar/corresponding author: ilkaysonmez55@gmail.com

Geliş/Received 02/04/2021

Kabul/Accepted 10/07/2021

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Giresun ili fındık hasadı döneminde tarım işçisi olarak çalıştırılan çocukların, yaşam koşullarının, fındık tarımında çalışmaya iten sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel etmenlerin ve barınma, beslenme, sosyal ihtiyaç ve gelecekle ilgili beklentilerinin belirlenmesi ve çocuk işçiliğinin önlenmesi konusunda bilinç oluşturulması için öneriler sunulmasıdır. Araştırmanın ana materyalini, Giresun ili Piraziz ilçesindeki fındık işletmelerine çalışmak amacıyla gelen 66 çocuk işçi ile anket yapılarak elde edilen birincil veriler oluşturmuştur. Anket verileri 2019 yılı fındık hasat zamanında elde edilmiştir. Anketlerden elde edilen birincil veriler, SPSS paket programına aktarılmış ve basit istatistik yöntemlerden frekans, yüzde, ortalama, minimum ve maksimum değerleri kullanılarak sonuçlar analiz edilmiş ve durum tespiti yapılmıştır. Giresun ili fındık işletmelerinde çalışan çocukların yaş ortalaması 15,89 olarak bulunmuştur. Çocuk işçilerde minimum çalışma yaşı 11 olarak tespit edilmiştir. Çocukların gelişimini sağlıklı bir şekilde tamamlamaları için en önemli yaşlarında olan çocuklar, sezon boyunca haftanın her gününde ortalama 10,33 saat çalışmaktadır. Araştırmada çocukların %68,2'sinin okula kayıtlı olduğu tespit edilirken, %32,8'inin eğitim hayatına devam etmediği görülmüştür. Gelecekle ilgili beklentileri sorulduğunda, %30'u meslek sahibi olmak istediğini, %18'i ezilmemeyi ve işçi olmak istemediğini ifade etmiş ve %13,6'sının ise hiçbir beklentisinin olmadığı belirlenmiştir. Sonuç olarak, çocukken tarım işçisi olarak çalışmak ve mevsimlik tarım göçüne katılmak çocukları eğitim, sağlık, psikolojik gibi birçok açıdan olumsuzluklarla karşı karşıya bırakmakta ve gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum da çocukların kaliteli yaşam hakkına engel olmaktadır. Bu nedenle ülke politikaları geliştirilirken tüm bunlar göz önünde bulundurulmalı, çocukların temel haklarının korunmasını garanti eden düzenlemeler geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.

Anahtar Sözcükler:
Çocuk
Fındık tarımı
Mevsimlik işçilik
Tarım işçisi

Child Labor in Hazelnut Agriculture: Case of Giresun, Piraziz District

ABSTRACT

This study aims to determine the living conditions, the socio-economic and socio-cultural factors that push them to work in hazelnut agriculture, and their housing, nutrition, social needs, and expectations for the future of the children who were employed as agricultural workers during the hazelnut harvest in Giresun province and suggestions are made to raise awareness on the prevention of child labor. The main material of the study was the primary data obtained by conducting a survey with 66 child workers who came to the hazelnut enterprises in Piraziz district of Giresun province to work. Survey data were obtained during the hazelnut harvest of 2019. The primary data obtained from the questionnaires were transferred to the SPSS package program and the results were analyzed and the situation was determined by using the frequency, percentage, average, minimum and maximum values from simple statistical methods. The average age of children working in the hazelnut enterprises in Giresun was found to be 15.89. The minimum working age for child workers has been determined as 11. For children to complete their development healthily, children at their most crucial age work an average of 10.33 hours every day of the week throughout the season. In the research, it was found that 68.2% of the children were enrolled in school, while 32.8% did not continue their education life.

Keywords:
Child
Hazelnut farming
Seasonal labor
Agricultural worker

When asked about their expectations about the future, 30% stated that they wanted to have a profession,

© OMU ANAJAS 2021

18% did not want to be oppressed and did not want to be a worker, and it was determined that 13.6% had no expectations. As a result, working as an agricultural worker as a child and participating in seasonal agricultural migration expose children to negative effects in many aspects such as education, health, and psychology. This situation hinders children's right to a quality life. For this reason, all these should be taken into account when developing country policies, and regulations that guarantee the protection of children's fundamental rights should be developed and implemented.

1. Giriş

Türkiye'nin önemli ve stratejik tarım ürünü fındık, ülkenin en önemli ihraç tarım ürünlerinin başında gelmektedir. Dünya fındık üretiminin yaklaşık % 65-70'ini, ihracatının ise % 70-75'ini karşılayan Türkiye dünyanın en önemli fındık üreticisi ve ihracatçısı konumundadır. Türkiye'de yaklaşık 440 bin üretici, 700 bin hektar alanda fındık üretimi yapmaktadır (Anonim, 2019a). Türkiye'de 2019 yılında toplam 776.046 ton fındık üretilmekteyken, aynı yıl dünya toplam fındık üretimi 842.500 ton'dur (Anonim, 2019b). Dünyada toplam 976.200 ha fındık dikim alanının 706.700 ha'ı Türkiye'de yer almakta olup, Türkiye'deki toplam fındık dikim alanının yarısından fazlası (4.218.007 da) Doğu Karadeniz'de yer almaktadır. Giresun ili ise 1.171.903 da ile Doğu Karadeniz'in önemli fındık üretim alanını oluşturmaktadır (Anonim, 2019b).

Türkiye'de fındık işletmeleri genellikle küçük aile işletmeleri şeklinde olup, özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer şekillerinin de etkisiyle parçalı bir yapı göstermektedir. Fındık tarımı bölge halkı tarafından çoğunlukla ikinci iş/ek gelir olarak gerçekleştirildiği için, ortalama bir ay süren hasat döneminde iş gücü ihtiyacı, büyük ölçüde yerel işçilerden karşılanamamakta, bu nedenle bölge mevsimlik göç almaktadır. Bu alanda istihdam genellikle mevsimlik olduğu için, tarım işçisi aileler sürekli ve yeterli gelir elde edememektedir. Bu nedenle tarım işçisi aileler yoksullukla karşı karşıya kalabilmektedir. Yoksulluğun sonuçları aile refahını olumsuz yönde etkilemekte ve en önemlisi ailede çalışmaya uygun olan herkesin özellikle çocukların çalışmak zorunda kalmalarıyla sonuçlanmaktadır.

Dünyada çalışan çocukların sayısı 2000 yılında 245 milyon iken, yıllar içinde azalma göstererek, 2016 yılı itibarıyla yaklaşık 151.622.000 çocuk işçi bulunmaktadır. Çocuk işçiler, toplam çocuk nüfusunun % 9,6'sına karşılık gelmekte, çocukların yaklaşık 72.525.000'i, tehlikeli işlerde çalışmakta, bu rakam da dünya çocuk nüfusunun % 4,6'sına karşılık gelmektedir. Çocuk işçilerin çalıştıkları alanlar incelendiğinde tarım, açık ara en önde gelen sektör olup, yaklaşık 108 milyon çocuk işçi bu alanda çalışmaktadır. Bu sayı toplam çocuk işçilerin yaklaşık % 71'ini oluşturmaktadır (ILO, 2017; Gülcan, 2017).

Türkiye genelinde 5-17 yaş grubundaki çocuk sayısı 16 milyon 457 bin kişi olarak tahmin edilmiştir. 5-17 yaş grubunda bulunan çocukların %4,4 ü (720 bin kişi) ekonomik olarak gelir getiren bir işte çalışmakta, çalışan çocukların %79,7'sini 15-17, %15,9'unu 12-14, %4,4'ünü ise 5-11 yaş grubundaki çocuklar oluşturmaktadır. Cinsiyete göre incelendiğinde, istihdam edilen çocukların %70,6'sını erkek, %29,4'ünü ise kız çocukların oluşturduğu belirlenmiştir (TÜİK, 2020). Ekonomik işlerde çalışan çocukların %30,8'i (221 bin kişi) tarım, %23,7'si (171 bin kişi) sanayi ve %45,5'i (328 bin kişi) hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir. Çocukların %66,0'ının düzenli işyerinde, %30,4'ünün tarla-bahçede, %3,0'ının sabit olmayan işyeri veya pazar yerinde çalıştığı belirlenmiş, %0,5'inin ise evde çalıştığı tahmin edilmiştir (TÜİK, 2020).

İlik ve Türkmen'in (1994) ifade ettiğine göre; ailelerin sosyo-ekonomik durumu ve eğitim düzeyleri, çocukların iş hayatına girip girmemelerinde önemli rol oynamaktadır. Sağlıksız bir aile ortamında büyüyen çocuğun, eğitimine önem verilmemekte, aile bütçesine katkı sağlaması beklenmekte, çocuğun ruh ve beden sağlığını tehlikeye atan işlerin yanı sıra, bağımlılığa neden olan işlerde (mobilya cilacısı, ayakkabı tamircisi vb.) çalıştırılmaktadır (Boybek, 2009).

Çocuklar fiziki ve ruhsal gelişimlerini sağlıklı bir şekilde sürdürme hakkına sahiptir. Çocuk işçiliği, özellikle tehlikeli boyutlardaki çocuk işçiliği, çocukların bu haklarının elinden alınmasına neden olmaktadır. Bu noktada çocuk işçiliği ve çocukların çalışması kavramları birbirine karıştırılmamalıdır. Çünkü çocuğun çalışması eğitime engel olmamak kaydıyla ev işlerine yardım etmek, harçlığını çıkarmak için hafif işlerde çalışmak gibi yetişkinlik döneminde de sorumluluk almasına katkıda bulunan işleri kapsamı gerekirken; çocuk işçiliği, çocuğun fiziki ve ruhsal gelişimini olumsuz etkileyen, eğitimini aksatan işleri kapsamaktadır ve çocuğun yetişkinlik dönemini olumsuz etkilemektedir. "Çocuğun çalışması" ve "çocuk işçiliği" birbirinden farklı kavramlar olmasına rağmen, uygulamada çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) yaptığı tanıma göre; çocukların yaptıkları işlerin hepsi, ortadan kaldırılmak istenilen çocuk işçiliği kategorisine girmektedir. ILO 182 no'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi'nde, ortadan kaldırılması gereken çocuk işçiliği türleri belirlenmiştir. Türkiye bu sözleşmeye dayanarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) tarafından hazırlanan Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program çerçevesinde tarımda çalışmayı, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri olarak belirlemiştir (Yılmaz, 2017).

Lordoğlu ve Etiler (2014), Batı Karadeniz bölgesinde mevsimlik gezici tarım işçiliğinde çalışan çocuklar üzerine bir araştırma gerçekleştirmiş ve araştırma bulgularına göre, çocukların her yıl eğitimlerinin yarıda kesildiğini ve onların okul başarısını olumsuz etkilediğini bildirmişlerdir. Bu olumsuz durumun, çocukları geleceğin mevsimlik işçileri haline getirdiğini, gezici mevsimlik tarım işçilerinin ise kötü yaşam koşullarından kaynaklı sağlık sorunları yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Yılmaz (2017) “Giresun İli Fındık İşletmelerinde Çocuk İşçiliği” isimli araştırmasından elde ettiği bulgulara göre, fındık işletmelerinde çalışan çocukların yaş ortalamasının 14,8 olduğunu, günde ortalama 9,24 saat uygun olmayan şartlarda çalıştıklarını belirlemiştir. Ayrıca çocuk işçiliğinin öncelikle ailenin sosyo-ekonomik seviyesinin düşük olmasından kaynaklandığını bildirmiştir. İşverenlerin %68’inin işe alımda yaş sınırı gözetmediğini, işçilerin iş yapabilecek durumda olmasının işe alım kriteri olarak yeterli görüldüğünü belirlemiştir. Ayrıca, çocuk işçiliğini önlemek için Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası hukuki düzenlemelerin uygulanması konusunda etkin denetimlerin yapılması ve caydırıcı boyutta yaptırımların uygulanması gerektiğini bildirmiştir.

Türkiye’de çocuk işçiliği konusunda bazı çalışmalar bulunmasına karşın, tarımda çocuk işçiliği konusunda yapılan çalışmalar yeterli değildir. Tarımda çocuk işçiliği sorununa dikkat çekmek için daha detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bu çalışmanın amacı; Giresun ili fındık hasadı döneminde tarım işçisi olarak çalıştırılan çocukların yaşam koşullarının belirlenmesi, fındık tarımında çalışmaya iten sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel etmenlerin belirlenmesi, tarımda çalışan çocukların barınma, beslenme, sosyal ihtiyaç ve gelecekle ilgili beklentilerinin ortaya konması ve böylece çocuk işçiliğini önleme hususunda bilinç oluşturulması için öneriler geliştirmektir.

2. Materyal ve Yöntem

2.1 Materyal

Bu çalışmada Giresun ili, Piraziz ilçesindeki fındık işletmelerinde çalışan 66 çocuk işçi ile yüz yüze görüşerek yapılan anket çalışmasından elde edilen veriler kullanılmıştır.

2.2 Yöntem

Giresun ili, Piraziz ilçesindeki fındık işletmelerinde çalıştırılan çocuk sayısı konusunda güncel bir rakam bulunmamaktadır. Ancak ilçe jandarma komutanlığından alınan sözel bilgiler ve gidilen köylerde edinilen bilgiler ışığında bütün çocuk işçilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Anket yapılacak çocuk işçilerin belirlenmesinde tam sayım örnekleme yöntemi kullanılmış olup gönüllülük esasına göre 66 çocuk işçi ile yüz yüze anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında uygulanan anket formu; çocuk işçilerin sosyal ve demografik özelliklerini, aile bilgilerini ve yaşam şartlarını belirlemeye yönelik kapalı ve açık uçlu soruların yer aldığı üç bölümden oluşmaktadır. Anket verileri 2019 yılı fındık hasat zamanında elde edilmiştir.

Anketlerden elde edilen birincil veriler, SPSS paket programına aktarılmış ve basit istatistik yöntemlerinden frekans, yüzde, ortalama, minimum ve maksimum değerleri kullanılarak analiz edilmiş ve durum tespiti yapılmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi uyarınca çocuklara uygulanabilecek olan kanuna göre, daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her birey çocuk sayılmaktadır. Çocuk Koruma Kanunu’na göre ise çocuk, daha erken yaşta ergin olsa bile on sekiz yaşını doldurmamış kişiyi ifade etmektedir (Resmi Gazete, 2005). Türkiye Çocuk İşgücü Anketi’nde ise 6-17 yaş arası bireyler çocuk olarak tanımlanmaktadır. Araştırma kapsamında ele alınan çocuk işçilerin yaşları incelenmiş ve minimum 11 maksimum 18, ortalama olarak ise 15,89 yaşında oldukları tespit edilmiştir. Çalışmaya dâhil olan çocukların sosyo-demografik özelliklerine ait bilgiler Çizelge 1’de verilmiştir.

Kırsal alanda artan nüfusa karşın değişmeyen tarım alanları, insanları farklı sektörlere ya da farklı tarım bölgelerindeki işlere yönlendirmektedir. Kısıtlı tarım alanlarının zorladığı kırsal nüfus mevsimsel olarak farklı tarım alanlarına göç ederek geçimini sağlamaktadır. Fındık tarımı işçilik isteyen bir tarım ürünü olması sebebiyle büyük-küçük herkese iş imkânı sağlamaktadır. Araştırmada ele alınan çocuk işçilerin %37,9’u Diyarbakır’dan, %19,7’si Batman’dan ve %15,2’si Siirt’ten gelmiştir. Genellikle fındık hasadına gelen çocuk işçilerin Güneydoğu Anadolu Bölgesinden geldiği görülmektedir.

Fındık hasadına gelen çocuk işçilerin %40,9’unun kız, %59,1’inin ise erkek olduğu belirlenmiştir. Eğitim durumlarına bakıldığında %68,18’inin okula devam ettiği, %16,67’sinin ise mezun olduğu görülmektedir. Çocuk işçilerin %15,15’i okulu bırakmak zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Mezun olan çocukların %45,5’i ortaokul,

%54,5'i lise mezunudur. Eğitimine devam eden çocuk işçilerin %2,2'si ilkokulda, %26,7'si ortaokulda, %68,9'u lisede ve %2,2'si üniversitede eğitim aldıklarını belirtmişlerdir. Türkiye'de ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite şeklinde sıralı olarak ilerleyen bir sistemde öğrenciler çeşitli sebeplerden dolayı eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalmakta veya kendisi okulu bırakmak istemektedir. Bu çalışmada okulu bırakan çocuk işçilerin %40'ının ortaokuldan, %60'ının ise liseden ayrıldığı tespit edilmiştir. Eğitime devam etmeme nedenleri incelendiğinde ise eğitime devam etmeyen çocukların %33,3'ünün eğitim hayatlarında başarısızlık yaşadıklarından, %33,3'ünün ise çalışarak aile bütçesine katkıda bulunmak istemelerinden dolayı eğitimlerine devam etmedikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte anne ve babasının okula göndermediğini dile getiren ve kendi isteğiyle ayrılan çocukların olduğu da tespit edilmiştir. Kantar Davran ve ark., (2014), 7-14 yaş aralığındaki çocukların eğitimlerinden uzak kalmalarının, mevsimlik tarım işçiliğinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını kolaylaştıran ve hızlandıran bir etmen olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle bu yaş grubundaki çocuk işçilerin eğitimlerine önem verilmesi gerektiği aşikârdır. Ayrıca Uysal ve ark., (2016), mevsimlik tarım işçi çocuklarının temel eğitim sorunlarına yönelik önlemler ve düzenleyici kamu politikaları ile 2010 yılından itibaren bazı ilerlemeler görülmesine rağmen, çocukların eğitime erişim ve devam sorunlarına yönelik müdahale ihtiyacının sürdüğünü bildirmiştir.

Çizelge 1. Çocukların sosyo-demografik özelliklerine ait bilgiler

Table 1. Information on the socio-demographic characteristics of children

Yaşanılan İl	n	Yüzde (%)	Cinsiyet	n	Yüzde (%)
Adıyaman	2	3,0	Kız	27	40,9
Batman	13	19,7	Erkek	39	59,1
Diyarbakır	25	37,9	Eğitim Durumu	n	Yüzde (%)
Gaziantep	2	3,0	Okula Devam Edenler	45	68,18
Giresun	1	1,5	Eğitimi Bırakanlar	10	15,15
Mardin	7	10,6	Mezun Olanlar	11	16,67
Siirt	10	15,2	Eğitime Devam Edenlerin Bulunduğu düzey	n	Yüzde (%)
Şanlıurfa	6	9,1	İlkokul	1	2,2
Okula Gitmeme Nedenleri	n	Yüzde (%)	Ortaokul	12	26,7
1. Çalışarak aile bütçesine katkıda bulunmak	7	33,3	Lise	31	68,9
2. Anne baba göndermedi	1	4,8	Üniversite	1	2,2
3. Başarısızlık	7	33,3	Eğitimi Bırakanların Eğitim Düzeyi	n	Yüzde (%)
4. Diğer nedenler	2	9,5	Ortaokul Mezunu	5	23,81
5. Kendi tercihi	1	4,8	Ortaokul terk	4	19,05
6. 1. ve 2. nedenler	1	4,8	Lise Mezunu	6	28,57
7. Fikri yok	2	9,5	Lise Terk	6	28,57

Çalışmaya dâhil olan çocuk işçilerin çalışmak için kiminle ve kimin aracılığıyla geldikleri, sosyal güvenceleri ve gelirlerini paylaşma durumlarına ait bilgiler Çizelge 2'de verilmiştir.

Araştırmada ele alınan çocuk işçilerin %77,3'ü ailesiyle birlikte ve %19,7'si tek başına fındık hasadı için geldiğini belirtmiştir. Geri kalan %3'ü ise kiminle geldiğine cevap vermemiştir. Araştırmada ele alınan çocuk işçilere, fındık işçiliğine kimin aracılığı ile başladıkları sorulmuştur ve çocukların %50,5'inin dayı başı, %28,8'inin babası, %6'sının annesi, %3'ünün çavuş ve %1,5'inin arkadaş aracılığıyla fındık işçiliğine başladığı belirlenmiştir. Mevsimlik tarım işçisi olarak farklı illere göç eden aileler genellikle dayı başı aracılığıyla bölgelere gelmektedirler. Dayı başlarının her yıl aynı işverene işçi getirdiği de araştırmacılar tarafından alandan edinilen diğer önemli bir bulgudur. Aynı zamanda ailesi ile birlikte çalışmaya gelen çocuklar, işverenle daha önceki senelerde kurduğu samimiyetten dolayı aynı işverenin yanına çalışmak için gelmektedirler.

Karaman ve Yılmaz (2011) mevsimlik tarım işçiliğinde, işverenden dayı başı ve işçiye doğru emek talebi ve işçiden de dayı başı ve işverene doğru ücret ve iş güvencesi talebi olduğunu bildirmiştir. Çalışma bulgularımız bu durumu doğrular niteliktedir. Araştırmadaki mevsimlik tarım işçilerinin birçoğunun düşük gelirli ve ortalama 5 kişilik kalabalık bir aile yapısının olduğu görülmektedir (Çizelge 3). Kalabalık aile yapısı geçim zorluğunu doğurmakta bu yüzden fiziki olarak çalışabilir durumda olan bütün aile bireyleri çocuklarda dâhil olmak üzere çalışmaktadırlar. Fındık hasadının çocukların yaz tatili dönemine denk gelmesi dolayısıyla ailenin bireyleri için

buldukları şehirle bağımlılığının kalmaması nedeniyle farklı illere tarım işçiliği için göç edilebilmektedir. Bu durumda birçok aile yaz döneminde farklı tarımsal faaliyetlerde işçi olarak çalışmaktadır.

Çizelge 2. Çocuk işçilerin çalışmak için kiminle ve kimin aracılığıyla geldikleri, sosyal güvenceleri ve gelirlerini paylaşma durumlarına ait bilgiler

Table 2. Information on whom and through whom child workers come to work, their social security, and information on sharing their income

Kiminle geldi	n	Yüzde (%)	Ailede herkesin fındık tarımında çalışma durumu	n	Yüzde (%)
Aileyle birlikte	51	77,3	Hepsi çalışıyor	17	25,8
Tek başına	13	19,7	Hepsi çalışmıyor	44	66,7
Cevap yok	2	3,0	Cevap yok	5	7,6
Kimin aracılığı ile başladı	n	Yüzde (%)	Sosyal Güvence	n	Yüzde (%)
Dayı başı	33	50,0	Güvencesi Yok	6	9,1
Anne	4	6,1	Genel sağlık sigortası	1	1,5
Baba	19	28,8	SGK	7	10,6
Arkadaş	1	1,5	Cevap yok	52	78,8
Kendi isteği ile	2	3,0	Aileden Harçlık Alma Durumu	n	Yüzde (%)
Diğer	7	10,6	Alıyor	26	39,4
Geliri paylaşma nedeni	n	Yüzde (%)	Almıyor	36	54,5
Aile bütçesine yardım	43	68,25	Cevap Yok	4	6,1
Ailenin düzenli geliri olmaması	7	11,11	Geliri aile ile paylaşma	n	Yüzde (%)
Babaya vermek zorunda olması	1	1,59	Paylaşıyor	63	95,5
Kendi eğitim masrafları için	1	1,59	Paylaşmıyor	2	3,0
Cevap yok	11	17,46	Cevap Yok	1	1,5

Araştırmada ele alınan çocuk işçilere, ailelerindeki herkesin fındık hasadında çalışıp çalışmadığı sorulmuş ve %25,8'inin evet, %66,7'sinin hayır cevabı verdiği belirlenmiştir. Hayır cevabı veren çocuklar, ailelerindeki her üyenin sağlıklı olmadığını, aynı zamanda her üyenin çalışma koşullarına dayanacak fiziki güce sahip olmadığını ve yapması gereken başka işlerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Çocuk işçilere sosyal güvence durumu sorulduğunda büyük çoğunluğunun (%78,8) cevap vermemesi bu konuda bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. Benek ve Ökten (2011), Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesinde mevsimlik tarım işçileriyle yapmış oldukları çalışmalarında işçilerin önemli bir kısmının yeşil kart dışında herhangi bir sağlık güvencesine sahip olmadıklarını bildirmişlerdir.

Çocuk işçilerin %39,4'ü okul döneminde ailelerinden harçlık aldıklarını %54,5'i ise almadıklarını belirtmiştir. Harçlık almayanlar ailelerinin maddi sıkıntıları olması nedeniyle düzenli harçlık alamadıklarını ifade etmişlerdir. Araştırma alanındaki aileler sahip oldukları ekonomik imkânlar düzeyinde çocukların eğitim faaliyetlerini destekleyebilmektedirler. Ailedeki kişi sayısı, gelir ve çalışma süreleri hakkındaki bilgiler Çizelge 3'de verilmiştir.

Çizelge 3. Ailedeki kişi sayısı, gelir ve çalışma süreleri hakkındaki bilgiler

Table 3. Information on the number of people in the family, income, and working periods

Değişkenler	n	Ortalama	Medyan	Minimum	Maksimum
Ailedeki kişi sayısı	51	5	5	2	10
Günlük alınan harçlık (TL)	26	11,28	4,00	1	85
Günlük kazanç (TL)	66	90,60	95,00	80	100
Diğer işlerden alınan ücret (günlük) (TL)	22	73,8	70,0	33	100
Gelir elde edilecek işlerde çalışma süresi (gün)	66	3	2	1	10

Araştırmada ele alınan çocukların günlük çalışma bedeli ortalama 90,60 TL olarak tespit edilmiştir. Tarım işçilerinin aldığı ortalama ücret valiliğin belirlediği fiyat civarındadır (Çizelge 3). Araştırma alanındaki çocukların çalışıyor olmalarının en önemli sebeplerinden biri ailelerinin maddi sıkıntılarının olmasıdır. Bu nedenle çocukların büyük çoğunluğu (%95,5) elde ettikleri geliri aileleri ile paylaşmaktadır. Çocukların %68,25'i aile bütçesine yardım için, %11,11'i ailesinin düzenli geliri olmadığı için aileleriyle gelirlerini paylaştıklarını bildirmişlerdir (Çizelge 2).

Çocuk işçilerin başka işlerden kazandıkları ücret ortalama 73,8 TL/gün olarak belirlenmiştir. Çocukların ortalama 3 yıldır gelir elde edebilecek bir işte çalıştıkları belirlenmiştir. Araştırmada henüz fiziksel gelişimini tamamlamamış küçük bedenlerin yaptığı işler karşısında aldıkları ücretin düşük olduğu fakat ailelerine yardımcı olmak ve hayatlarını sürdürmek için çalışmak zorunda oldukları sonucuna varılmaktadır. Aynı zamanda kırsal kesimde çocuğun çalışması ucuz bir iş gücü olmakla beraber çocuğun yaşam şartlarına ayak uydurması ve işi öğrenebilmesi için gerekli görülmektedir. Bu nedenle aileler çocuklarının çalışmasına karşı çıkmamakta, hatta desteklemekte ve onları bu yönde eğitmektedirler.

Çizelge 4. Çocuk işçilerin çalışma, problem ve sağlıkla ilgili durumları

Table 4. *Work, problem and health status of child workers*

Başka işte çalışma durumu	n	Yüzde (%)	Çalışmaya izin verme	n	Yüzde (%)
Evet	22	33,3	Evet	62	93,9
Hayır	44	66,7	Hayır	1	1,5
Hangi işte çalışıyor	n	Yüzde (%)	Cevap yok	3	4,5
Tarım ürünleri hasadı	12	54,55	Problem durumları	n	Yüzde (%)
Karton toplama	1	4,55	Çok uzun süre çalışıyorum ancak düşük ücretle çalışıyorum	39	59,1
Tekstil	1	4,55	Çalışırken kendimi güvende hissetmiyorum	2	3,0
Mangal kömürü	1	4,55	Yaptığımız işlerin bize uygun olduğunu düşünmüyorum	7	10,6
Garsonluk	1	4,55	Hepsi	1	1,5
Serbest	3	13,64	Problemim yok	4	6,1
Diğer	3	13,64	Ailemle	1	1,5
Çalışırken izin verme	n	Yüzde (%)	Cevap yok	12	18,2
Evet	60	90,9	Yaptığı İş	n	Yüzde (%)
Hayır	5	7,6	Çuval taşıma	12	18,2
Cevap yok	1	1,5	Fındık toplama	54	81,8
Şiddete maruz kalma durumu	n	Yüzde (%)	Kaza geçirme durumu	n	Yüzde (%)
Hayır	63	95,5	Evet	2	3,0
Cevap yok	3	4,5	Hayır	62	94,0
Sağlık Merkezine rahat ulaşma durumu	n	Yüzde (%)	Cevap yok	2	3,0
Evet	37	56,1	İşten kaynaklı hastalık durumu	n	Yüzde (%)
Hayır	25	37,9	Evet	2	3,0
Cevap yok	4	6,1	Hayır	60	91,0
Değişkenler	n	Ortalama	Minimum	Maksimum	
Haftalık çalışma süresi (gün)	66	6,95	6	7	
Günlük çalışma süresi (saat)	66	10,33	6	12	
Dinlenme süresi (dk.)	60	87,50	60	120	

Çocukların fındık tarımı dışında başka bir işte çalışma durumları incelendiğinde; %33,3'ünün başka bir işte çalıştığı, %66,7'sinin ise çalışmadığı tespit edilmiştir. Başka işlerde çalışan çocukların bir kısmı eğitim hayatlarına devam edememektedir. Çocuk işçilerin çalışma alanları; tarım, sanayi ve hizmet sektörü olarak sınıflandırılabilir. Çocuklar tarım sektöründe genellikle yaz döneminde hasat olunan ürünlerin işlerinde çalışmaktadırlar. Aileleri ile birlikte fındık tarımından başka, çay toplama, nohut, fasulye gibi ürünlerin bakımı vb. gibi işlerde (%54,55) uzun saatler çalıştırıldıklarını dile getirmişlerdir. Tarım sektörü dışında; karton topladıklarını (%4,55), garsonluk yaptıklarını (%4,55), tekstil üretimi yapan iş yerlerinde çalıştıklarını (%4,55) belirten çocukların olduğu da görülmektedir. Ailelerin çocukların çalışmalarına izin verme durumları incelendiğinde %93,9'unun ailesinin izin verdiği, %1,5'inin ailesinin izin vermediği belirlenmiştir. Küçük yaşta çalışma hayatına başlayan çocukların sürekli geçici işlerde çalışmalarından ve çalışma sürelerinin de belirsiz olmasından kaynaklı fiziksel olarak gelişimlerinin ve psikolojik durumlarının olumsuz etkilendiği düşünülmektedir. Çocuk işçiler çalışma ve barınma alanlarında psikolojik olarak farklı problemlerle karşılaşabilmektedir. Nitekim araştırma alanındaki çocuk

işçilere problemleri olup olmadığı sorulduğunda; %59,1'inin "çok uzun süre çalışıyorum ancak düşük ücret alıyorum", %10,6'sının "yaptığımız işlerin bize uygun olmadığını düşünüyorum" ve %3'ünün ise "çalışırken kendimi güvende hissetmiyorum" cevabı verdiği görülmektedir. Çocukların %6,1'i bir problemi olmadığını %1,5'i ise aile ile problemlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Araştırma bulguları incelendiğinde, çocuk işçilerin uzun süre düşük ücretli çalışma durumlarını problem olarak gördükleri görülmektedir. Özellikle gezici tarım işçileri olarak kendilerini yerel işçilerle mukayese ettiklerinde bu durumun adaletsiz olduğunu düşünmektedirler ve dolayısıyla önemli bir problem olarak görmektedirler. Çocukların fındık tarımında yaptıkları işler incelendiğinde ise %81,8'inin fındık topladığı, %18,2'sinin çuval taşıdığı belirlenmiştir. Ayrıca bazıları fındık topladıktan sonra tarladan çıkarken çuval taşıdıklarını ve bu nedenle çok yorulduklarını ifade etmiştir. Çocukların fındık hasadında herhangi bir iş kazası geçirip geçirmediği önemli bir konu olarak düşünülmektedir. Çocukların %94,0'u bu soruya hayır cevabı verirken, %3'ü evet cevabı vermiştir. İş kazası geçiren çocuk işçiler, arazinin eğimli olması nedeniyle yuvarlanıp ayaklarını incittiklerini, daldan fındık toplarken dalın çarpması nedeniyle yüzlerinin çizildiğini, örümcek veya arı sokma gibi durumları yaşadıklarını dile getirmişlerdir. İşten kaynaklı herhangi bir hastalık geçirme durumları incelendiğinde; çocuk işçilerin %3'ü çok sıcakta ve açık havada çalıştıkları için güneş çarpması geçirdiklerini ayrıca fındık çuvallarını taşıırken bel ağrısı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Geri kalan çocuk işçiler ise fındık hasadında herhangi bir hastalık yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca çocukların %56,1'inin sağlık ocağına rahatlıkla ulaşabildiği, %37,9'unun ise sağlık ocağına rahat ve kolay bir şekilde ulaşamadığı belirlenmiştir.

Fındık hasadında çalışan çocuklar, haftalık çalışma sürelerinin havanın durumuna göre değiştiğini dile getirmekle beraber minimum 6 gün maksimum 7 gün çalışmaktadırlar. Günlük çalışma süreleri incelendiğinde ise çocukların ortalama 10,33 saat çalıştıkları görülmektedir. Maksimum çalıştıkları süre ise 12 saat olarak tespit edilmiştir. Çalışırken dinlenmelerini izin verilip verilmediği sorusuna ise %90,9'u dinlenebildiğini belirtmiştir. Geri kalan kısım ise, işverenlerin fındık toplama maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle aldıkları ücreti hak etmeleri için çalışırken izin vermediklerini ifade etmişlerdir. Dinlenen çocukların ise minimum 60, maksimum 120 dk ortalama ise 88 dk. dinlendikleri ortaya koyulmuştur.

Çocuk işçilerin barınma, kişisel ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanma durumlarına ait bulgular Çizelge 5'de verilmiştir.

Çizelge 5. Çocuk işçilerin barınma, kişisel ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanma durumu

Table 5. Status of meeting the shelter, personal and nutritional needs of child workers

Kalınan Yer	n	Yüzde (%)	Uydukları yer	n	Yüzde (%)
Çadır	4	6,1	Koltuk	3	4,5
Ev	42	63,6	Yerde	59	89,4
Barınak	19	28,8	Diğer	4	6,1
Cevap yok	1	1,5	İçme suyu temin edilen yer	n	Yüzde (%)
Tuvalet ihtiyacının karşılandığı yer	n	Yüzde (%)	Çeşme	52	78,7
Bahçe	17	25,8	Şebeke suyu	7	10,6
Tuvalet	38	57,6	Tarladan bir yerden	1	1,6
Tuvalet – Bahçe	8	12,1	Cevap Yok	6	9,1
Cevap yok	3	4,5	Kalınan yerde sıcak su imkânı	n	Yüzde (%)
Çöplerin atıldığı yer	n	Yüzde (%)	Evet	28	42,4
Araziye	7	10,5	Hayır	36	54,5
Çöp kovasına	45	68,1	Cevap Yok	2	3,0
Çöpleri yakıyoruz	14	21,2	Yiyeceklerin Muhafaza edildiği yer	n	Yüzde (%)
Öğle yemeği kime ait	n	Yüzde (%)	Buzdolabı	32	49,9
İşverene	15	22,7	Saklama kabı	9	13,6
İşçiye	49	74,2	Sepet	2	3
Cevap Yok	2	3,0	Diğer	11	16,5
			Cevap Yok	12	17,0

Çizelge 5 incelendiğinde çocukların işçi olduğu sürelerde %63,6'sının işverenlerin vermiş oldukları evlerde kaldığı, %19'unun barınakta kaldığı ve %6,1'ininde çadırlarda kaldığı belirlenmiştir. Çocukların %89,4'ünün yerde uydukları belirlenmişken, bunun sebebinin işverenlerin verdikleri evlerin boş, eşyasız olması ve diğer bir neden olarak da kalınan yerde insan sayısının fazla olması sebebi ile kendilerine yatak düşmemesi olarak ifade etmişlerdir. Çocukların %4,5'i ise koltukta uyduğunu belirtmiştir. Benek ve Ökten (2011) yaptıkları çalışmada mevsimlik

işçilerin %78,4'ünün çadırlarda kaldığını bildirmiştir. Kaya ve Özgülner, (2015) mevsimlik çalışanların çoğunluğunun olumsuz şartlarda çadırlarda kaldığını bildirmiştir.

Çocukların %57,6'sı tuvalette, %25,8'i bahçede, %12,1'i tuvalet ve bahçede tuvalet ihtiyaçlarını gidermektedirler. Anket yapılan çocuklarla yapılan görüşmelerde kalınan ev uzak olduğundan fındık bahçesinde tuvalet ihtiyaçlarını giderdiklerini dile getirmişlerdir. Çalışmaya dâhil olan çocukların %78,7'si su ihtiyaçlarını bölgede çıkan kaynak sularının bir depo yapılarak eve ulaştırılması ile temin ettiklerini belirtmişlerdir. %10,6'sı şebeke suyundan temin ettiklerini, %1,6'sı tarladan çıkan kaynak suyunun her gün elle taşınması ile temin ettiklerini belirtmiştir. Çocukların %54,5'i sıcak su imkânlarının olmadığını, bahçeden geldiklerinde dışarıda ateş yakarak kazanlarda kaynayan suyla yıkanma, çamaşır ve bulaşık yıkama ihtiyaçlarını giderdiklerini belirtmişlerdir. Çocukların %42,4'ü ise sıcak su imkânlarının olduğunu belirtmiştir. Anket yapılan çocukların %68,1'i çöplerini, çöp kovasına attıklarını belirtmişlerdir. %21,2'si çöplerini yaktıkları belirtmişlerdir. Neden yaktıkları sorulduğunda ise çöplerini atacak çöp kovaları olmadığı için böyle bir yöntem seçtiklerini söylemişlerdir. %10,5'i ise çöplerini araziye attıklarını belirtmişlerdir.

Çocuklara çalıştıkları sürede öğle yemeklerinin kime ait olduğu sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde çocukların %74,2'sinin yemeklerin işçiye, %22,7'sinin ise işverene ait olduğunu belirtmişlerdir. %3'ü ise bu soruya cevap vermemiştir. Ayrıca öğle yemeğini kendi yapan işçilere, işveren tarafından erzaklar getirilip, bu yemekleri hazırlayana ise günlük yevmiye verdiklerini belirtmişlerdir. Anket yapılan çocukların %49,9'u yiyeceklerini buzdolabında muhafaza ettiklerini, %13,6'sı saklama kaplarında muhafaza ettikleri cevabını vermiştir. Diğer cevabı verenler buzdolabı gibi imkânları olmadığından genelde çabuk bozulan yiyecekler yerine muhafazası daha kolay yiyecekler aldıklarını ve bunları yediklerini belirtmişlerdir. Kaya ve Özgülner (2015), yapmış oldukları çalışmalarında mevsimlik tarım işçilerinin yeterli oranda sebze, meyve ve protein tüketemediklerini, öğün atladıklarını ve uygun ortamda ve şartlarda saklanmayan besinleri tükettiklerini belirtmiştir.

Araştırmaya dâhil olan çocuk işçilerin çalışmalarından dolayı okul hayatlarının etkilenme ve gelecekte beklediklerine ait bulgular Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6. Çocukların okul hayatları hakkındaki düşünceleri ve gelecekte bekledikleri

Table 6. *Children's opinions about their school life and their expectations from the future*

Okul hayatının etkilenme durumu	n	Yüzde (%)
Etkilenmedi	27	40,9
Olumsuz etkilendi	15	22,7
Olumlu, derslerime çok çalışıyorum	3	4,5
Kararsızım	21	31,9
Gelecekte beklenenler	n	Yüzde (%)
Ailemle birlikte huzurlu yaşamak	5	7,5
Böyle giderse hiçbir beklentim yok	9	13,6
Çalışıp çok para kazanmak	8	12,12
Çok güzel umutlarım var	1	1,52
Ehliyet alıp araba sürmek	1	1,52
Ezilmemek, işçi olmamak	12	18,18
İktisat bölümü mezunu olmak	1	1,52
Meslek sahibi olmak	20	30,30
Okuluma devam etmek	6	9,09
Savaşın olmadığı, ayrımcılığın olmadığı, tartışmaları olmadığı bir hayat istiyorum ve en önemlisi sessiz sakin bir tahtalı evde ailem ile yaşamak istiyorum	1	1,52
Yapmış olduğum işten binlerce kişinin faydalanması	1	1,52
Yaptığım işten pek memnun değilim avukat olmak istiyorum. Aile kurup çocuklarım için iyi bir baba olmak istiyorum	1	1,52

Elde edilen bulgulara göre çocukların %40,9'u fındık hasat sezonunun yaz mevsiminde olduğu için eğitimlerini çok fazla etkilenmediğini belirtmişlerdir. %22,7'i ise hasat sezonunun bir kısmının okulların açıldığı zamana denk gelmesi yüzünden dersleri kaçırdıklarından olumsuz etkilendiğini belirtmişlerdir. %31,9'u ise bu konuda kararsız olduklarını belirtmişlerdir. %4,5'i ise olumlu etkilendi cevabını verirken hayatın zorluklarını bu çalıştığı sürede gördüklerini bundan dolayı derslere daha fazla çalışmaları gerektiğinin farkına vardıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca anket yapılan çocuk işçilere gelecekte ilgili beklentileri sorulduğunda, %30'u meslek sahibi olmak istediğini, %18'i

eziilmemeyi ve işçi olmak istemediğini, %12'si çalışıp çok para kazanmak istediğini, %13,6'sının ise hiçbir beklentisinin olmadığı belirlenmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Araştırma bulguları ve saha gözlemlerine dayanarak fındık tarımında çocuk işçiliğini önleme ve ortadan kaldırma ile ilgili bazı öneriler bu bölümde yer almaktadır. Öncelikle Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası hukuki düzenlemeler ve ülkemizdeki ulusal hukuki düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulandığında bu sorunun büyük oranda çözülmüş olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle yeni hukuki düzenlemeler yapmak yerine mevcut hukuki düzenlemelerin uygulanmaya konulması ve etkin bir denetimin yapılması için adımlar atılmalı ve bu düzenlemelere uyulmaması halinde caydırıcı boyutta yaptırımlar uygulanması kaçınılmaz olmalıdır. Uygulanması gereken cezai yaptırımlar net bir şekilde belirlenmeli ve kamu spotları vasıtasıyla halk bu konuda bilgilendirilmelidir.

Fındık tarımının Ağustos ayına denk gelmesi ve bu dönemde çocukların tatil dönemi olması sebebi ile tatildeki çocuklar zor şartlarda çalışarak aile bütçelerine katkı sağlamaktadır. Fındık toplamaya gelen çocuk işçiler genellikle güneydoğu bölgesinden gelmektedir. Bunu göz önünde bulundurarak güneydoğu bölgesinden gelen çocuk işçilerin zanaatkar esnafların yanına (berber, marangoz, vs.) veya aileler mevsimlik işçi olarak göç etmek zorundaysa, yatılı çıraklık okullarına verilerek hem kendi eğitimleri hem de üretime katılmaları sağlanabilir. Bu durum İŞKUR aracılığıyla yürütülebilir ve çalışan çocukların sigortalanması ve işverenin sigorta primlerinde de indirim sağlanmasıyla işveren ve çalışacak çocuk için yeni bir fırsat sağlanabilir. Ayrıca mevsimlik tarım işçilerinin ikamet ettiği yerlerde istihdamı sağlanarak, ailelerin düzenli gelir sağlayacak iş kollarında çalışması, böylece çocukların da bu mevsimlik işçi göçünden kurtulması sağlanabilir. Ailelerin çocuk işçiliği konusunda hassasiyetle eğitilmesi ve göç zamanları denetlenmesiyle çocuk işçilerin olumsuz durumlarla karşılaşmasının en aza indirilmesi mümkün olabilir.

Mevsimlik işçi çalıştıran tarımsal faaliyet alanları için de bunun bir ihtiyaç olduğu göz ardı edilmemelidir. İki tarafı içine alan bir yaklaşım açısından, işçilerin ve ailelerinin geçici mevsimlik tarım işçiliği yaptıkları süreyi, asgari sağlıklı yaşam standartlarının oluşturulduğu koşullarda geçirebilmeleri sağlanmalıdır. Bu yaklaşım, birden fazla paydaşın sorumluluk üstlenmesini gerektirmektedir. Fındık gibi önemli ve her yıl belirli dönem dışardan işçilik gerektiren ürünlerde çalışan mevsimlik işçiler için, süreklilik kazanmış sağlıklı barınma, eğitim, güvenlik olanakları için yapılacak yatırımlar, gerektirdiği maliyet ve emeği karşılar değerinde olacaktır.

Sonuç olarak çocukken mevsimlik tarım göçüne katılarak tarım işçisi olarak çalışmak, çocukları eğitim, sağlık, psikolojik gibi birçok açıdan olumsuzluklarla karşı karşıya bırakmakta ve gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir bu da çocukların kaliteli yaşam hakkına engel olmakta hatta gelecek neslin hayatına da gölge düşürmektedir. Çocukların, diğer iyi eğitim almış ve kaliteli çocukluk geçiren akranları gibi çocukluk dönemlerini geçirmeleri her çocuğun hakkıdır. Fakat genellikle yoksulluk nedeniyle çocuklar bu haklarından yoksun bırakılmaktadır. Çocukların bu hakkının gözetilmesinde elbette ailenin rolü büyüktür ancak aileler yoksulluktan dolayı çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmaktadır. Yoksulluk nedeniyle zorunlu çalıştırma dışında bazı aileler çocuklarını çalıştırmayı bir ev geçindirme yolu olarak görmektedirler, ailelerin bu algısının kırılmasında eğitimin rolü büyüktür. Ülke politikaları geliştirilirken tüm bunlar göz önünde bulundurulmalı, çocukların temel haklarının korunmasını garanti eden düzenlemeler getirilmelidir. Eğer doğru kararlar alınır ve etkili bir şekilde uygulanır ise çocuk işçiliği ile mücadelede önemli adımlar atılmış olacaktır.

Teşekkür

Araştırmayı desteklemeye değer bulan TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destek Programına teşekkür ederiz. Ayrıca sorularımıza içtenlikle ve sabırla cevap veren çocuk işçilere ve zamanını ayıran işverenlerine çok teşekkürler.

Çıkar Çatışması

Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Kaynaklar

- Anonim, 2019a. Fındık Raporu 2018 [çevrimiçi]. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30070&sube=0 (Erişim tarihi: 21.09.2019).
 Anonim, 2019b. 2018 Yılı Fındık Raporu [çevrimiçi]. Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü,

- <https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/data/5d44168e13b876433065544f/5c41e34d540794faaa011bdfa3466ff3.pdf> (Erişim tarihi: 12.01.2020).
- Benek, S., Ökten Ş., 2011. Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşullarına ilişkin bir araştırma: Hilvan ilçesi (Şanlıurfa) örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10(2): 653-676.
- Boybek, S., 2009. Sosyal yardım uygulamaları ve çocuk işçiliği arasındaki ilişki: Keçiören örneği. Uzmanlık tezi, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara, 144 s.
- Davran, M. K., Sevinç, M. R., Seçer, A., 2014. Türkiye’de mevsimlik tarım işçisi çocuklar. XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi 3-5 Eylül 2014., Erol Yayıncılık, Cilt 3, 1184-1192. Samsun, Türkiye.
- Gülcan, M.G., 2017. Çocuk işçiliği ve eğitim-öğretmen el kitabı. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Genel Yayın No:72.
- ILO, 2017. Global Estimates of Child Labour-Results and Trends: 2012-2016, ILO, Cenevre
- İlik, B. Türkmen, Z., 1994. Çocuk işçiliğinin temel nedenlerinden birisi olan iç göç araştırma projesi dokümanı, ILO Yayınları, Ankara.
- Karaman, K., YILMAZ, A.S., 2011. Mevsimlik tarım işçileri ve enformel ilişkiler ağı: Giresun’da çalışan mevsimlik tarım işçileri üzerine bir araştırma. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 3(1): 211-226.
- Kaya, M., Özgülner, N., 2015. Mevsimlik (gezici/geçici) tarım işçilerinin iki yerleşim birimindeki yaşam koşulları ve sağlık durumlarına niteliksel bakış. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 13(2): 115-126.
- Lordoğlu, K., Etiler, N., 2014. Batı Karadeniz bölgesinde mevsimlik gezici tarım işçiliğinde çalışan çocuklar üzerine sınırlı bir araştırma. *Çalışma ve toplum*. 41(2): 115-134.
- Resmi Gazete, 2005. Çocuk Koruma Kanunu. Resmi Gazete Tarihi: 15.07.2005, Resmi Gazete Sayısı: 25876.
- TÜİK, 2020. Çocuk işgücü anketi sonuçları- 2019. [çevrimiçi], <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33807> (Erişim tarihi: 16.05.2020).
- Uysal, M., Sayılan, F., Yıldız, A., Türk, E., Türkmen, N., Korkmaz, N., 2016. Mevsimlik tarım işçilerinin çocuklarının temel eğitim sorunları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 49 (1): 183-201.
- Yılmaz, M. 2017. Giresun ili fındık işletmelerinde çocuk işçiliği. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya.